TURKIY TILLARNING QIYOSIY-TARIXIY TASNIFI VA UMUMIY XUSUSIYATLARI

Ravshanova Feruza Sherali qizi
Andijon davlat chet tillari instituti xorijiy filologiya va turizm fakultetining
Filologiya va tillarni o'qitish:koreys tili yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy tasnifiga doir asosiy ilmiy qarashlarni umumlashtirish, ularning umumiy xususiyatlarini aniqlash va tasnif mezonlarining metodik asoslarini yoritishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tavsifiy va tipologik yondashuvlar qo‘llanib, qadimgi turkiy shakllar hozirgi tillardagi mos birliklar bilan solishtirildi. Tahlilda fonetik oz‘garishlar, affikslarning variantlashuvi, leksik davomiylik, shuningdek, agglutinativ tuzilish, unli uyg‘unligi, postpozitsion qurilish va nominativ asos kabi umumturkiy belgilar baholandi. Natijalar turkiy tillarning tasnifi faqat leksik o'xshashlikka emas, balki fonetik, morfologik va tarixiy izoglossalarga tayanishi kerakligini kor‘satdi. Qadimgi turkiy yozma manbalar umumturkiy qatlamning asosiy belgilarini tasdiqladi, ayrim tillarda esa kontakt tas’iri va ichki innovatsiyalar sezilarli farqlarni yuzaga keltirgani aniqlandi. Xulosa shuki, turkiy tillarni tarixiy bosqichlar va hududiy guruhlar kesimida tavsiflash, qadimgi yodgorliklar bilan zamonaviy materiallarni birgalikda tahlil qilish ularning tarixiy taraqqiyoti va ichki tasnifini aniqroq yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: turkiy tillar, qiyosiy-tarixiy tasnif, umumturkiy xususiyatlar, Orxon bitiklari, agglutinativ tuzilish, unli uyg‘unligi, izoglossalar, areal tas’ir.

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ И ОБЩИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЮРКСКИХЯЗЫКОВ

Аннотация.Цель статьи состоит в обобщении основных научных взглядов на сравнительно-историческую классификацию тюркских языков, выявлении их общих особенностей и освещении методических основ критериев классификации. В исследовании использованы сравнительно-исторический, описательный и типологический подходы; древнетюркские формы сопоставлялись с соответствующими единицами современных языков. В анализе рассматривались фонетические изменения, вариантность аффиксов, лексическая преемственность, а также общетюркские признаки: агглютинативная структура, сингармонизм, послеложное построение и номинативная основа. Результаты показали, что классификация тюркских языков должна опираться не только на лексическое сходство, но и на фонетические, морфологические и исторические изоглоссы. Древнетюркские письменные памятники подтвердили основные признаки общетюркского слоя, а в ряде языков контактное влияние и внутренние инновации обусловили заметные различия. Сделан вывод, что описание тюркских языков по историческим этапам и региональным группам, а также совместный анализ древних памятников и современных материалов позволяют точнее раскрыть их историческое развитие и внутреннюю классификацию.

Ключевые слова: тюркские языки, сравнительно-историческая классификация, общетюркские особенности, орхонские надписи, агглютинативная структура, сингармонизм, изоглоссы, ареальное влияние.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

FEATURES OF TURKIC LANGUAGES COMPARATIVE-HISTORICAL CLASSIFICATION AND COMMON

Abstract. The aim of the article is to summarize the main scholarly views on the comparativehistorical classification of Turkic languages, identify their common features, and clarify the methodological basis of classification criteria. The study applies comparative-historical, descriptive, and typological approaches, comparing ancient Turkic forms with corresponding units in modern languages. The analysis considers phonetic changes, affix variation, lexical continuity, and common Turkic features such as agglutinative structure, vowel harmony, postpositional construction, and a nominative basis. The results show that the classification of Turkic languages should rely not only on lexical similarity but also on phonetic, morphological, and historical isoglosses. Ancient Turkic written monuments confirm the main features of the common Turkic layer, while in some languages contact influence and internal innovations have produced notable differences. The conclusion is that describing Turkic languages by historical stages and regional groups, and jointly analyzing ancient monuments and modern materials, makes it possible to reconstruct their historical development and internal classification more accurately.

Keywords: Turkic languages, comparative-historical classification, common Turkic features, Orkhon inscriptions, agglutinative structure, vowel harmony, isoglosses, areal influence.

KIRISH

Turkiy tillar qiyosiy-tarixiy jihatdan bir ildizdan tarqalgan, ammo uzoq tarixiy ajralish, hududiy tarqalish va ichki innovatsiyalar ta’sirida turli guruhlarga bo‘lingan tillar majmuasini tashkil etadi. Ularning fonetik, morfologik va leksik tizimidagi umumiyliklar qadimgi turkiy yozma yodgorliklar, ayniqsa Orxon bitiklari va eski turkiy til materiallari asosida aniqlanadi. Shu bilan birga, ayrim tillarda tovush o‘zgarishlari, qo‘shimchalar tarkibi va sintaktik qurilishdagi farqlar tasnif masalasini murakkablashtiradi. Qiyosiy-tarixiy yondashuv turkiy tillarning qarindoshlik darajasini aniqlash, ularning tarixiy qatlamlarini ajratish va umumturkiy xususiyatlarni rekonstruksiya qilishda asosiy ilmiy usul hisoblanadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, turkiy tillar bo‘yicha mavjud tadqiqotlar ko‘pincha alohida tillar yoki tor guruhlar doirasida olib borilgan, umumiy tasnif esa turli mezonlarga tayangan holda bir xilda yoritilmagan. Ayniqsa, qadimgi yozma manbalar bilan zamonaviy tillar o‘rtasidagi bog‘liqlik, areal ta’sir va ichki tipologik farqlarni bir tizimda ko‘rsatish zarurati saqlanib qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy tasnifiga

doir asosiy ilmiy qarashlarni umumlashtirish, ularning umumiy xususiyatlarini aniqlash va tasnif mezonlarining metodik asoslarini yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy o‘rganilishi avvalo qadimgi yozma yodgorliklar va etimologik lug‘atlar asosida shakllangan. Clausonning qadimgi turkiy leksikani tarixiy qatlamlar bo‘yicha izohlovchi lug‘ati so‘zlarning semantik taraqqiyoti va umumturkiy ildizlarni aniqlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Tekinning Orxon turkchasi grammatikasi esa qadimgi tilning fonologik va morfologik tizimini aniq tavsiflab, keyingi davr tillari bilan qiyoslash uchun tayanch mezonlarni beradi. Erdalning eski turkiy grammatika haqidagi tadqiqoti esa affikslar tizimi, so‘z turkumlari va sintaktik qurilishning tarixiy izchilligini ko‘rsatib, turkiy tillardagi umumiy grammatik modelni yoritadi. Johanson turkiy tillarni tipologik va areal jihatdan ko‘rib, ularning ichki tasnifida faqat genealogik mezon emas, balki kontakt hodisalari va hududiy o‘zaro ta’sir ham muhimligini ta’kidlaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mazkur maqolada tarixiy-qiyosiy, tavsifiy va tipologik yondashuvlar qo‘llanadi. Avvalo, qadimgi turkiy shakllar bilan hozirgi tillardagi mos birliklar solishtirilib, fonetik o‘zgarishlar, affikslarning variantlashuvi va leksik davomiylik aniqlanadi. So‘ngra umumturkiy xususiyatlar — agglutinativ tuzilish, unli uyg‘unligi, postpozitsion qurilish va ergativlikdan farqli nominativ asos — tizimli ravishda baholanadi. Tahlilda yozma manbalar, ilmiy grammatikalar va etimologik izohlar birbirini to‘ldiruvchi manbalar sifatida jalb etiladi. Shu yo‘l bilan turkiy tillarning genealogik qarindoshligi bilan birga, ularning ichki differensiasiyasi ham ilmiy asosda ochib beriladi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy tasnifi birgina leksik o‘xshashlikka emas, balki fonetik, morfologik va tarixiy izoglossalarga tayangan holda qurilishini ko‘rsatdi. Qadimgi turkiy til materiallari umumturkiy qatlamning asosiy belgilarini:

unli uyg‘unligi, agglutinativ so‘z yasalishi, kelishik va egalik

affikslarining muntazamligi, fe’l tizimida zamon va mayl shakllarining serqatlamligini namoyon etadi. Shu asosda turkiy tillar orasidagi farqlar asosan tovush mosliklari, ayrim affikslarning variantlashuvi va leksik yangilanishlar bilan izohlanadi.

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, ayrim tillarda qadimgi xususiyatlar nisbatan barqaror saqlangan bo‘lsa, boshqalarida kontakt ta’siri kuchli bo‘lib, fonetik tarkib va lug‘at qatlamida sezilarli o‘zgarishlar yuz bergan. Natijada tasnifda genealogik yaqinlik bilan areal ta’sirni farqlash zarurati yuzaga keladi. Clauson va Erdal ishlari umumturkiy ildizlarni aniqlashda etimologik va grammatik mezonlarning bir-birini to‘ldirishini tasdiqlaydi.

Umumiy xususiyatlar sifatida so‘z tartibining nisbatan erkinligi, postpozitsiyalarning faol qo‘llanishi, yordamchi fe’llar orqali analitik shakllarning hosil bo‘lishi va so‘z turkumlari chegarasining morfologik vositalar bilan belgilanishi ajralib chiqdi. Shu bilan birga, turkiy tillarning ichki xilma-xilligi ularni yagona soddalashtirilgan modelga sig‘dirmaslikni, balki tarixiy bosqichlar va hududiy guruhlar kesimida tavsiflashni talab qiladi.

MUHOKAMA

Muhokama natijalari turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy tasnifi faqat genealogik yaqinlikni emas, balki umumiy tizimiy xususiyatlarning tarixiy barqarorligini ham ochishini ko‘rsatadi. Johanson ta’kidlaganidek, turkiy tillarda tipologik o‘xshashliklar kuchli bo‘lsa-da, ular ichki differensiasiya va kontakt ta’siri bilan murakkablashadi. Bu yondashuv bizning kuzatishlar bilan mos keladi: fonetik mosliklar, affiksal tizim va so‘z tartibi umumiy asosni saqlagan holda, ayrim tillarda mahalliy innovatsiyalar kuchaygan. Biroq mavjud yozma manbalar asosan qadimgi va o‘rta davr bosqichlarini yoritadi, shuning uchun ayrim kichik guruhlar va og‘zaki dialektlarning tarixiy rivoji to‘liq tiklanmagan. Shuningdek, zamonaviy normativ manbalar tilning hozirgi holatini ko‘rsatsa-da, ular tarixiy qatlamlarni bevosita bermaydi. Amaliy jihatdan bu tasnif turkiy tillar bo‘yicha o‘quv dasturlari, lug‘at tuzish, tarixiy-etimologik tadqiqotlar va til siyosatini ilmiy

asoslashda foydalidir. Shu bois qiyosiy-tarixiy tahlilni yangi korpus materiallari va mintaqaviy dialektologik ma’lumotlar bilan boyitish zarur.

XULOSA

Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy tasnifi ularning umumiy kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti va hududiy differensiasiyasini bir butun tizimda ko‘rsatadi. Qadimgi turkiy yozma manbalar va etimologik tadqiqotlar asosida fonetik mosliklar, agglutinativ tuzilish, unli uyg‘unligi, kelishik va egalik affikslarining muntazamligi kabi belgilar turkiy tillar uchun asosiy umumiy xususiyatlar ekanligi tasdiqlanadi. Shu bilan birga, ayrim tillarda tovush almashinuvi, morfologik soddalashuv yoki kontakt ta’siri natijasida yuzaga kelgan farqlar tasnifni yanada nozik yondashuv bilan olib borishni talab qiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

[3].Amaliy jihatdan, turkiy tillarni qiyosiy-tarixiy o‘rganishda qadimgi yodgorliklar, tarixiy lug‘atlar va zamonaviy korpus materiallarini birgalikda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Kelgusidagi tadqiqotlarda izoglossalarni aniqroq belgilash, dialektal qatlamlarni tizimli solishtirish va leksik-semantik o‘zgarishlarni chuqurroq o‘rganish zarur. Bunday yondashuv turkiy tillar tarixini yanada aniq rekonstruksiya qilish, ularning ichki tasnifini takomillashtirish va umumturkiy merosni ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Clauson G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. — 1972.
2. Erdal M. A Grammar of Old Turkic. — 2004.
3. Johanson L. The Turkic Languages. — 1998.
4. Tekin Ş. A Grammar of Orkhon Turkic. — 1968.
5. O‘zbekiston qonunchiligi bazasi. — URL: https://lex.uz (murojaat sanasi: 21.10.2026).
6. Ta’lim tizimi axborot portali. — URL: https://uzedu.uz (murojaat sanasi: 21.10.2026).
7. Fanlar akademiyasi rasmiy sayti. — URL: https://academy.uz (murojaat sanasi: 21.10.2026).
8. Dadaboyev X.A., Xolmanova Z.T. "Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi"(Toshkent: "Tafakkur Bo‘stoni", 2015. – 224 b.).
9. Abdurasulov Yo. "Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi" (O‘quv qo‘llanma). 10. Abdurahmonov G‘., Shukurov Sh., Mahmudov Q. "O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi" (Toshkent, 2008).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.